

Марія Петрівна МУЗИКА,

аспірант Хмельницького університету управління та права,
m-muzika@ukr.net

УДК 340.12

ФЕНОМЕНОЛОГІЯ ЯК ПОШУК НОВИХ ІРРАЦІОНАЛІСТИЧНИХ ТЕНДЕНЦІЙ В ОСМИСЛЕННІ ПРАВА

Досліджується феноменологія як вид ірраціоналізму у праві. Розглянуті найбільш вагомі ідеї Е. Гуссерля, які лягли в основу феноменологічного вчення, оскільки він започаткував низку нових тенденцій у філософії, які згодом були запозичені і філософією права. Запропоновані ознаки феноменології як ірраціоналістичного напрямку у філософії права: феноменологія — це початковий етап у філософії, який намагався очистити пізнавальну діяльність від раціональних конструкцій, логіко-математичних принципів; акцентує увагу на людині та її індивідуальній свідомості, розглядаючи її акти «переживання»; достеменність буття розкривається тільки через людське самопізнання, саморозуміння та самоусвідомлення; світ цілком зводиться до суб'єктивного, внутрішнього досвіду людини; такі властивості свідомості як феноменологічний досвід, чуттєве пізнання, інтуїція є істинними формами пізнання; свідомість здійснює інтерпретацію феноменів; достеменне знання про світ забезпечується методом феноменологічної редуції; феноменологічне переживання можливе лише через рефлексію, спеціально спрямовану на «суб'єктивний досвід».

Встановлено, що феноменологія права — це вид ірраціоналістичного напрямку у філософії права, що розглядає правові явища як феномени — правові істини, які пов'язані з соціальним досвідом, закріплені в правових нормах і цінностях та утворені правосвідомістю через метод феноменологічної редуції («переживання» пра-

ва). Виявлені ознаки феноменології права: феноменологія права — це вид неklasичного праворозуміння; феноменологія права розвивається в руслі інтегративної філософсько-правової парадигми; розглядається як підстава відродження природного права; предметом феноменології права є рефлексивний опис права і його внутрішнього джерела свідомості; вивчає право як феномен, де право — істина, що пізнається не через усвідомлення її змісту, а через пізнання її обов'язковості, універсальності, імперативності, незаперечності; передбачає інтерсуб'єктивне розуміння права; право є «самоданністю», яка не залежить від логічних умовиводів, що здійснює розум; збагачує право новою методологією дослідження, зокрема феноменологічним методом редукції; стверджує про «переживання» права як нової форми його пізнання; пропонує принцип інтенціональності, який активно формується і направляється свідомістю правового суб'єкта; правосвідомість у феноменології права утворює ті структури і сутності, які на поверхні свідомості перетворюються в морально-правові норми і цінності.

Ключові слова: феноменологія, ірраціоналізм, філософсько-правове вчення, праворозуміння, інтенціональність, феноменологічна редукція, правосвідомість.

В епоху розвитку неklasичної філософії, коли інтегральне праворозуміння стало предметом розгляду сучасної філософії права, все частіше можна спостерігати інтеграцію філософських ідей у право. Прикладом такої інтеграції є запозичення феноменологічних ідей у філософії права. І хоча деякі науковці вважають, що це лише данина моді. До прикладу, І. А. Честнов стверджує, що причиною проникнення ідей феноменології Е. Гуссерля в юриспруденцію стала «феноменологічна мода» [1, с. 9], все ж розгляд цих новітніх тенденцій привносить у філософії права не лише нові методи дослідження, погляди на право, але й збагачує самого суб'єкта пізнання.

Саме тому вважається за актуальне розглянути як саму феноменологію, яка має, як виявляється, багатовіковий багаж, так і її вплив на саме право, який особливо простежується останніх декілька десятиліть. Щодо зародження феноменологічного вчення ми можемо стверджувати про таке. По-перше, паростки феноменологічного бачення зароджуються ще у «світі ідей» Платона, однак, як і інші ірраціоналістичні філософсько-правові вчення, вона набула найбільшого свого розповсюдження в період критики раціоналізму, його логічно-математичних принципів та класичної філософії загалом. По-друге, саме феноменологія стала проектом для багатьох інших ірраціоналістичних філософсько-правових течій.

Феноменологія як ірраціональний напрям досліджувався такими вченими, як: А. М. Аброчнов, Н. Н. Алексєєв, В. А. Бачинін, Е. Гуссерль, Г. В. Жданова, В. Г. Кремень, Н. А. Мальшина, М. І. Панतिकіна, А. В. Поляков, Ю. В. Сайфуліна, Т. А. Фостяк, М. Шелер, Ю. С. Шемшученко та ін.

Метою статті є дослідження нового напрямку у філософії права — феноменології права.

Класична теорія раціональності з її уявленням про незамінний розум та логіко-математичні принципи устрою світу викликала багато критичних відгуків. До одного з таких відгуків, який серйозно вплинув на формування сучасної неklasичної думки, належить феноменологія. Філософ, який перетворив її в масштабну філософську систему Е. Гуссерль, оцінював стан «європейських наук» як «кризовий», стверджуючи, що винятковість, яка була додана в другій половині ХІХ ст. позитивним наукам і засліплена уявним процвітанням, означала віддалення від проблем, рішуче важливих для справжнього суспільства [2, с. 107–108]. Як наполягає Е. Гуссерль, «розум», «розумна закономірність» в історії існує, але з іншого боку, він висловлює впевненість, що «європейська криза корениться в заплутаному раціоналізмі» [3, с. 269].

Е. Гуссерль мав на меті і розробку феноменології як «переворот» у філософії, як відкриття абсолютно нового неосяжного поля досліджень «духу в якості духу», як «універсального самоосмислення», що обґрунтовує всі актуальні і потенційні форми людського досвіду [4, с. 201]. Саму феноменологію Е. Гуссерль пропонує вважати першою філософією, яка залишає людині свободу виходу до нових горизонтів через протиставлення претензії класичної науки на абсолютність і суб'єктивність [2, с. 107].

Е. Гуссерль прагнув до повного очищення проблем пізнавальної діяльності від природничо-наукових, психологічних, а також соціально-історичних показників, від усього матеріального і практичного шляхом уникнення раціональних умовивідних конструкцій і граничного заглиблення в дослідні дані. Він хотів вийти до безумовних, самоочевидних першооснов знання, до його чистих структур, взявши їх як предмет безпосереднього споглядання і скрупульозно описавши у всіх подробицях [5, с. 429].

Відомо, що на початку свого філософствування Е. Гуссерль мав на меті побудувати феноменологію як вчення про сутність пізнання, мислення, наукових істин тощо. Для цього він старанно розмежував, відділив, навіть різко протиставив ідеальне і реальне, сутності та існування, істини і факти, логічне і психологічне та ін. Однак згодом відомим відступом від цих прийнятих у ранньому гуссерліанстві задумів побудови «чистого науковчення» був той факт, що центральною проблемою і предметом феноменологічного аналізу вже в «Логічних дослідженнях» і особливо в наступних роботах виявилось саме дослідження свідомості. При цьому в другому томі «Логічних досліджень», ще дотримуючись загальної логіцистської орієнтації першого тому, Е. Гуссерль вивчає, головним чином, такий аспект свідомості, як «процес пе-

реживання істини». Надалі можна простежити ще більше розширення тематики дослідження самої свідомості шляхом включення в її аналіз не тільки процеси «переживання істини», але різні типи життєдіяльності свідомості — сприйняття, переживання, спогади, уявлення та фантазію тощо [3, с. 228, 230]. Істина приходить до людини не через раціоналізуючі зусилля філософського розуму, а зі сфер, де все для неї зрозуміле, очевидне і гранично вірогідне. Істина здатна саморозкриватися самооголюючись, демонструючи кожному свою загальну обов'язковість, абсолютну нормативність, безумовну імперативність. Цими своїми якостями вона доводить про існування особливого, відділеного від речової реальності, світу, що ще не пізнаний людьми і, мабуть, ніколи не буде ними пізнаний достатньою мірою. Феноменологія при цьому передбачає, що загальна істина пізнається аж ніяк не через усвідомлення її змісту, який не завжди і не відразу відкривається людині, а через пізнання її обов'язковості, універсальної нормативності, незаперечної імперативності. Перевага таких істин у тому, що вони гранично достовірні, оскільки, існуючи незалежно від волі людини, вони здатні служити безособовими регуляторами її діяльності [5, с. 428-429].

Концепцію свідомості Е. Гуссерля будує на основі поняття інтенціональності (інтенція — спрямованість будь-якого акту свідомості на об'єкт), яке увів в ужиток психолог та вчитель Е. Гуссерля Ф. Brentano. Будь-яка свідомість є «свідомістю про» (про щось). Свідомості внутрішньо властива інтенціональність, тому вивчення її сутності означає вивчення її смислу та її предметності [6, с. 279]. Інтенціональність — одне з центральних понять гуссерлівської концепції свідомості. Під нею розуміється властивість переживання свідомості, сприйняття чогось, скажімо, речі; судження про будь-який стан справ; оцінювання будь-якої ціннісної ситуації; бажаної обставини тощо. [4, с. 205]. Е. Гуссерль під інтенціональністю має на увазі відношення між об'єктом думки людини і тим способом, яким людина мислить. Щоразу, коли ми мислимо, ми завжди мислимо про щось. Об'єкт нашого мислення може і не існувати, але в будь-якому випадку наше мислення про нього формує наші ідеї і робить їх такими, якими вони є. Така властивість свідомості якраз і є інтенціональністю [2, с. 108].

У порівнянні з класичною філософією феноменологія висунула нові проблеми і відповідно обрала незвичні методологічні засоби. Основна проблема і тема гуссерліанства — питання про структуру процесу «переживання» істин і загальнозначущих ідей, взятого у вигляді цілісності, у вигляді безперервного потоку. Головний метод вивчення структури переживань особливого типу — інтуїція, «розсуд» сутності, істини, ідеї [3, с. 215]. Крім того, акцентуючи увагу на сфері сенсу, Е. Гуссерль заперечує наявність тотожності між реальністю і існуванням, визнає рівну силу доказовості як за фактами, так і за суб'єктивними підставами знання: сприйняттям, фантазією, спогадом, естетичним почуттям. За задумом філософа, створені ним методологічні принципи повинні розкривати природу людської суб'єктивності та смислові

структури предметів. Предмети, дані в інтенціональних переживаннях, є похідними від діяльності свідомості, але вони не протиставляються реальним предметам, а є виразами їх смислів. Інтенціональні переживання — це опис процесу їх сприйняття мислячим суб'єктом [7, с. 19–20].

Слід зауважити, що «переживання», взяте в феноменологічному сенсі не тотожне повсякденному поняттю переживання. Переживання в повсякденному сенсі спрямовані на реальні об'єкти і події самого світу. Акти переживання у феноменології осягаються тільки в рефлексії, спеціально спрямованої на той «суб'єктивний досвід», у якому вони «є». При цьому до «переживань» феноменології відносять будь-які акти свідомості: сприйняття, спогад, судження, оцінку, уявлення, фантазію, емоції та ін. [4, с. 204–205].

Дослідницька програма феноменології ґрунтується на фундаменті вчення про можливість безпосереднього й вичерпного пізнання необхідних структур досвіду. Поряд з тим феноменологічне розуміння досвіду передбачає не лише чуттєвий пласт, але й ейдетичний вимір, який і відіграє першочергову роль для реалізації пізнавальних прагнень феноменології. Отже, феноменологія наголошує на можливості й необхідності пізнання сутностей, що інтенційно передують і структурно визначають характер досвіду чуттів. Можливість такого осягнення сутнісних структур і закономірностей забезпечується актом споглядання сутностей, що й утворює так званий «феноменологічний досвід», який усуває з тіла феномену будь-яку символічну опосередкованість і обертає погляд від випадкових рис чи супровідних чинників предмета. Змістом феноменологічного досвіду, «абсолютним масштабом пізнання» є сам феномен, який постає не як «абсолютне буття», незалежне від психофізичної конституції людини, а як сутність, виражена в безпосередньому спогляданні [8, с. 48, 51]. Тільки за допомогою уяви сфера досвіду здатна знайти свою конкретність і дати нам можливість побачити те, що ми називаємо феноменом. Про це ще говорив Кант, який вважав, що продуктивна здатність уяви не тільки знаходить вдалу можливість з'єднати чуттєвість і розум, але і відкриває абсолютно нову трансцендентальну сферу — сферу феноменального. Саме остання є у власному розумінні сферою досвіду, сферою об'єктивної реальності. Феноменологія сприйняття Канта намагається побачити в сприйнятті феномен, дати можливість цим у сприйнятті вказати себе в якості очевидного. Тут явно виявляється наявність спільних рис у поглядах Е. Гуссерля і І. Канта [9, с. 18].

Як висновок, згідно з феноменологічним вченням людині надана можливість пізнавати навколишній світ за допомогою певних форм пізнання, завдяки саме їм буття, відображене у свідомості, стає реальністю, втіленою у певні образи — феномени, які перебувають у свідомості людини. Отже, об'єктивність, якої можна досягнути лише завдяки концентрації на процесі пізнання, а не на зовнішніх ознаках предмета — це кінцева мета пізнання будь-якого явища навколишньої дійсності. Аналіз вказаного дає можливість зробити висновок про редуку-

цію як основний метод феноменології [10, с. 41]. Феноменологічна редукція — це така операція, за допомогою якої досягається самоочевидна база знання — рівень феноменів свідомості. Ця операція складається з «винесення за дужки» всього, що взагалі вдається виключити, в певному сенсі проігнорувати [11, с. 260].

Сам же засновник цього методу — Е. Гуссерль розрізняє дві стадії феноменологічної редукції:

1. Редукція від одиничних фактів до загальних сутностей, яку відповідно до платонівського терміну «ейдос», він також називає ейдичною редукцією.

2. Власне феноменологічна редукція: її основною метою завжди залишалося зробити феномен вільним від всіх трансфеноменальних складових, щоб залишити нам лише те, що дано, безсумнівно й «абсолютно». На першому етапі редукція повинна обмежити межі редукованих феноменів, залишаючи осторонь трансцендентальні об'єкти та інтерпретації. Ми повинні звернути увагу на прямий розгляд того, що залишається від феноменів у всіх його аспектах [9, с. 23]. Другий етап характеризується очищенням самого «Я»: у ньому повинні залишитися лише ті переживання, які відбуваються усередині нього в той час, коли воно мислить. Таким чином, набувається повна свобода від усіх передумов, від матерії й історії, від природи й соціуму, від усього на світі та залишається лише гола свідомість голої людини в оголеному Всесвіті. Лише в самому собі, у своїх глибинах, людський дух повинен відшукувати ключові світопояснювальні структури. Потік внутрішніх переживань істини складається з окремих елементів, які отримали назву феномени свідомості. Саме ця обставина призвела до появи самої назви феноменології як вчення про феномени. Потік феноменів може бути доступний лише зсередини свідомості, переживаючи їх особисто, можна відчутти свою причетність до них. До того ж не розумовий аналіз, а лише інтуїція дозволяє сприйняти й охопити феномен як цілісність і наблизитися до пізнання його сутності, який не схожий на те, як його зображувала традиційна філософія, оскільки він не користується ні логікою з її силогізмами, ні метафізикою з її символами. Індивідуальне «Я» ніби занурюється в потік феноменів, що дозволяє йому, захопленому цим потоком, безпосередньо-інтуїтивно вбачати в них сутності. Отже, феноменологія породжує новий стиль філософствування, не схожий на звичні, індуктивно-дедуктивні пізнавальні засоби. Оскільки для неї це методика безпосередніх самозанурень пізнавального «Я» у власні глибини і знаходження інтуїтивних прозрень [5, с. 428–430].

Таким чином, враховуючи, що феноменологія стала однією з перших течій, у якій містились подібні критичні ідеї щодо логоцентризму, будучи ще не до кінця сформованою, вона містить низку суперечностей. Такі суперечності зумовлювались тим, що сам основоположник цієї ірраціональної течії мав нерівнозначні ідеї на початку та в кінці свого філософування. Саме тому виділяють раннє та пізнє гуссерліанство. Так, на початку формування феноменологічних ідей Е. Гуссерль

вважав, що обґрунтовує раціональність нового типу, а вже в кінці своєї творчості він бере до уваги інші методи наукового пізнання, зокрема досвід та інтуїцію.

Отже, незважаючи на те, що сам Е. Гуссерль був переконаний, що обґрунтовує раціоналізм нового типу, його вчення стало поштовхом для розвитку ірраціоналістичних вчень сучасної філософії. Е. Гуссерль поставив собі за мету побудувати новий феноменологічний метод для науки, який би надав можливість отримання достовірного знання про світ. Незважаючи на те, що протягом життя погляди, мета і проблематика філософії Е. Гуссерля змінювалися, проте загальним результатом його творчості стали феноменологічна концепція свідомості, розробка методу феноменологічного аналізу, нове бачення людської суб'єктивності, а також вчення про «життєвий світ», про соціально-культурну обумовленість свідомості і пізнання людини [12, с. 112]

Як вважають багато науковців, нерозбірливість Е. Гуссерля щодо змісту сфери «феноменологічного дослідження», його готовність змішати і зрівняти ідеальне і матеріальне, вигадку і реальність як феномени свідомості вказують на відхилення Е. Гуссерля від логіцизму і перехід його до ірраціоналізму. Більше того, критики феноменології Е. Гуссерля вважають, що формально-логічні хитрощі Е. Гуссерля — це спроба надати логічну оболонку своєму вченню. Насправді, в основі феноменології тенденція виявляється ірраціоналістичною. Феноменологія Е. Гуссерля лише, на перший погляд, здається абсолютизацією логічного пізнання; а в дійсності ж Е. Гуссерль бере з логічного пізнання лише форму, заповнюючи її ірраціональним змістом. Саме через це вона стала одним з головних каналів для поширення ірраціоналізму. Під безпосереднім впливом феноменології склалося і головне ірраціоналістичне вчення протягом другої чверті ХХ століття — екзистенціалізм [13, с. 730–731].

З часом і самому Е. Гуссерлю, і його учням та послідовникам стає зрозуміло, що всупереч ідеям, які були на початку встановлення феноменології, її предмет — це зовсім не наукове пізнання в його власній специфіці, що феноменологія ніяк не може називатися науковченням. Ірраціоналістичні тенденції з самого початку в прихованому вигляді присутні у вченні Е. Гуссерля, поступово посилювалися і ставали все більш явними. Така кризова ситуація, в якій опинився капіталістичний світ в 30-і роки, послужила новим приводом для різко критичного ставлення до науки. Е. Гуссерль заявляє, що факт науки не можна брати як щось само собою зрозуміле, а наукове пізнання слід розглянути в його залежності від інших форм людської свідомої життєдіяльності [3, с. 265].

Незважаючи на таку суперечливість у своїй філософії, ідеї Е. Гуссерля лягли в основу феноменологічного вчення, оскільки він започаткував низку нових тенденцій у філософії, які згодом були запозичені і філософією права зокрема. Йде мова про таке: Е. Гуссерль ввів поняття «інтенціональність», під яким слід розуміти таку властивість свідомості, яка спрямована на певний об'єкт; мислитель намагався очисти-

ти пізнавальну діяльність людини від раціоналістичних конструкцій; вважав, що істина приходить до людини не через раціоналізуючі зусилля розуму, а через інші форми пізнання, зокрема досвід, інтуїцію; ввів поняття феноменологічного досвіду, як форми засвоєння дійсності, яка вільна від логічних конструкцій та ґрунтується на переживанні; істина пізнається не через усвідомлення її змісту, а через пізнання її обов'язковості, універсальної нормативності, незаперечної імперативності; феномен — це та сутність, яка виявляє себе у свідомості завдяки методу феноменологічної редуції (шляхом звільнення свідомості від логічних мислинневих та чуттєвих актів); свідомість здійснює інтерпретацію феномена; розробив новий метод — метод феноменологічної редуції, що означає виявлення сутності у свідомості людини (феномену) через ті «переживання», які у ній відбуваються; доводив, що акти «переживання» у феноменології досягаються тільки в рефлексії.

Суть вчення Е. Гуссерля можна звести до трьох основних ідей:

1) філософія не має жодного відношення ні до оточуючого нас світу, ні до науки; її предмет — це виключно лише явища (феномени) свідомості, що розглядаються як єдино і безпосередньо дане;

2) ці феномени розуміються не як психічні явища, а як якісь абсолютні сутності, що мають загальне значення, незалежні від індивідуальної свідомості, але в той же час знаходяться тільки в ній і не існують поза нею;

3) зазначені сутності не пізнаються шляхом абстрагування діяльності розуму, а безпосередньо переживаються і потім описуються так, як вони відображаються в акті інтуїції [13, с. 727].

Отже, феноменологія — це вчення про буття свідомості, яке не зводиться до «практичних наслідків» (прагматизм), до ірраціонального потоку буття або образу культури (філософія життя), до практичної діяльності (марксизм), до індивідуального або колективного несвідомого (психоаналіз), до знакових систем і структурних зв'язків як каркасу культури (структуралізм), до логічного і лінгвістичного аналізу (аналітична філософія). У той же час феноменологія має певні точки дотику практично з усіма течіями, що сформувалися або які отримали поширення в ХХ ст. У феноменологічному вченні про свідомість виявляються граничні можливості різноманітних способів усвідомлення: від найпростішої фіксації просторово-часового положення об'єкта до розсуду ідеальних предметів, від первинного сприйняття предмета до роздумів про смислові засади культури [14, с. 217]. В основі феноменології лежать дві фундаментальні ідеї:

— *перша ідея* — кожна людина має свідомість, що є зрозумілим для кожної мислячої істоти;

— *друга ідея* — оскільки знаряддям пізнання всього, що лежить за межами свідомості (тобто зовнішнього світу), є свідомість, то будь-які об'єкти або факти дійсності пізнаються й усвідомлюються нами, тільки будучи якимось чином відображені і проявлені у свідомості [15, с. 525].

Отже, можна стверджувати про специфічність відносин феноменології до науки і до суб'єктивних підстав пізнання, що дозволяє визначити її як неklasичний напрямок у філософії. Окрім того, підтвердженням її неklasичності є властивий їй відкритий характер, який реалізується в здатності виходити за рамки готових пізнавальних схем і структур; в розвитку когнітивних підходів. Ще одна особливість феноменології — звернення до онтологічної проблематики з позиції людської суб'єктивності, що ще раз доводить її приналежність до неklasичних дослідницьких програм. Отже, конструктивність феноменології, представлена у вигляді послідовності цих процедур, її відкритість, акцент на плюралізмі когнітивних стратегій дозволяють представити її як філософське вчення, спрямоване на переосмислення традицій класичної раціональності [7, с. 19–20, 27].

Окрім того, можна стверджувати і про ще одну вагому особливість феноменології — ірраціоналістичність. Суть ірраціоналістичного феноменологічного вчення полягає у визнанні того, що достеменність буття розкривається тільки через людське самопізнання, через саморозуміння і самоусвідомлення особистості в просторі культури. Феноменологія — це довіра до безпосередніх очевидностей людської свідомості, до світу людських вражень і переживань, до феноменів людського існування в світі, які пізнаються не логічно, а за допомогою людського досвіду, чуттєвого пізнання та інтуїції [12, с. 113]. На думку Е. Гуссерля, розглянути феномен як цілісність можна тільки в тому випадку, якщо його «схопити» в інтуїтивному акті. Для цього необхідно «пережити» такий спосіб «внутрішнього» входження в сферу свідомості, психічного, що обумовлюється власною природою останнього та тим, що кожна людина може знайти психічне [3, с. 242].

Можна стверджувати, що феноменологія стала одним з каталізаторів виникнення неklasичних ідей не лише у філософії, але й у праві. У її рамках було запропоновано новий методологічний інструментарій і сформоване розуміння соціальної реальності, засноване на принципі інтерсуб'єктивності та вченні про життєвий світ [7, с. 65]. Під феноменологією права розуміють у літературі теоретико-методологічний напрямок філософії права, що вивчає умови конституювання правових смислів і форми їх виявлення у правовій реальності. Основне завдання феноменології права полягає в адаптації феноменологічної методології до дослідження права, оскільки саме вона дозволяє враховувати складність права, інтегрувати приватні аспекти буття права, розроблені в класичних типах праворозуміння, зосередити увагу на правовому суб'єкті тощо [16, с. 152]. «Феноменологія є методологічною основою інтегративного праворозуміння, яка розширює межі сприйняття права, встановлювані традиційними типами праворозуміння; передбачає вихід у сферу багатовимірної опису права, в якій воно постає як дійсний світ права або правове життя, орієнтує на дослідження актуального права, пошук підстав права в людському бутті» [7, с. 325].

Е. Гуссерль у межах феноменології розробив відоме програмне положення «Назад до речей», суть якого пояснюється самодостатніс-

тю речі (соціальної чи правової реальності); але взаємодія з реальністю повинна відбуватися за допомогою первинного досвіду соціального суб'єкта (суб'єкта права) [10, с. 41]. У межах феноменологічного підходу до праворозуміння Е. Гуссерля активно розробляв концепцію «життєвого світу», який він порівнював зі світом права за ознаками об'єктивності й трансцендентальності [17, с. 102]. Філософія Е. Гуссерля приходить до ідеї «життєвого світу», де життєвий світ — це світ дологічних, донаукових, неусвідомлених уявлень, світ банального, відомого всім, самоочевидного, який не потребує спеціального раціонального доведення і тому є безпосередньо переконливим і достовірним. Під всіма нашаруваннями культури сховані феномени «життєвого світу» людини. Довіра до них, до очевидностей свідомості лежить в основі феноменологічного методу Е. Гуссерля. Він вважав, що наукове пізнання залежить від більш значимого і більш високого значення і ролі в людському житті способу донаукової свідомості — життєвого світу, що складається із сукупності безпосередніх очевидностей. Однак станом на сьогодні наука втратила зв'язок з первинним життєвим світом людини, з основними завданнями і цінностями людського існування [12, с. 113].

Отже, феноменологічна традиція філософії права зобов'язана своїм розвитком вченню Е. Гуссерля, однак зрозуміло, що не існує текстуальних свідоцтв філософсько-правових поглядів Е. Гуссерля. Саме тому історія феноменології права може бути реконструйована, виходячи з припущення про мимовільний вплив ідей Е. Гуссерля на різні філософсько-правові напрямки. Це в кінцевому підсумку призвело до акумулювання в собі основних тенденцій розвитку правового мислення ХХ ст. та формування феноменології права як інтегративної теоретичної концепції [16, с. 153].

Таким чином, феноменологія права (від *грец.* — явище і — слово, вчення) — напрям філософії права, який вивчає право як феномен і ґрунтується на положеннях філософського методу виявлення явищ-феноменів у дійсності (в широкому розумінні) [18]. Як вважає А. В. Поляков, феноменологія права виникла в середині ХХ ст. у зв'язку з процесом становлення інтегративної теорії права. На його думку, феноменологічний метод активно використовується в сучасному правознавстві з метою інтеграції правового знання і його звільнення від класичної одномірності, а його поява була викликана прагненням подолати недоліки класичних типів праворозуміння, обґрунтувати можливість переходу до рефлексивної позиції щодо права [19, с. 53].

Створюючи свою оригінальну філософію права, Н. Н. Алексєєв багато в чому пов'язував її з феноменологією та стверджував, що філософія права — це, перш за все, ейдетична наука, підпорядкована базовій задачі виявлення ідеї держави і права. А оскільки дана ідея корениться в людській свідомості, остільки її можна досліджувати переважно методом феноменології. У зв'язку з цим філософ права уточнює, що філософія права, заснована на феноменології, є не гносеологією, а своєрідною юридичною онтологією [20, с. 54–55].

Будучи методологічною основою інтегративного праворозуміння, феноменологія розширює межі сприйняття права, встановлює традиційними типами праворозуміння, формує образ правової реальності. Також феноменологія передбачає вихід у сферу багатовимірного опису права, в якій воно постає як дійсний світ права або правове життя; орієнтує на дослідження актуального права, пошук його підстав у людському бутті. Феноменологія права пов'язана з інтегративним праворозумінням не тільки тим, що вона ґрунтується на визнанні взаємозалежності класичних типів праворозуміння, а й тим, що пропонує механізм розвитку знання про право за допомогою критичного рефлексивного позиціонування й діалогу між альтернативними традиціями праворозуміння. Встановлення того, що право є джерелом безлічі уявлень, які прагнуть у своєму послідовному розвитку до інтегративної єдності, передбачає пошук нових шляхів осмислення права. Феноменологічний підхід визначає бачення права як єдиного, цілісного предмета, що знаходиться в процесі конституювання смислів та інтенціональних вимірювань [7, с. 66–67, 325].

У ході проведеного аналізу основних положень феноменологічного підходу щодо розуміння права, на думку Ю. В. Сайфуліної, його найважливішим надбанням видається інтерсуб'єктивне розуміння права у контексті правової реальності, в яку суб'єкт залучений сам у процесі спілкування з іншими учасниками правового життя. У цій ситуації всі соціальні суб'єкти є активними індивідами, які мають суперечливі, але водночас й однотипні з іншими інтереси, які вони не можуть самостійно реалізувати, а тому єдиним можливим способом їх існування є соціальне спілкування (конфлікт та співробітництво у формі відносин одного з іншим та всіма, тобто саме в публічній площині на підставі взаємного визнання певних прав і обов'язків, що робить індивідів соціальними та правовими суб'єктами) [10, с. 43].

Феноменологія як ірраціоналістичний напрям у філософії права характеризується такими ознаками: феноменологія — це початковий етап у філософії, який намагався очистити пізнавальну діяльність від раціональних конструкцій, логіко-математичних принципів; акцентує увагу на людині та її індивідуальній свідомості, розглядаючи її акти «переживання»; достеменність буття розкривається тільки через людське самопізнання, саморозуміння та самоусвідомлення; цілком зводиться до суб'єктивного, внутрішнього досвіду людини; такі властивості свідомості як феноменологічний досвід, чуттєве пізнання, інтуїція є істинними формами пізнання; свідомість здійснює інтерпретацію феноменів; достеменне знання про світ забезпечується методом феноменологічної редукції; феноменологічне переживання можливе лише через рефлексію, спеціально спрямовану на «суб'єктивний досвід».

Окрім того, вважаємо за доцільне виділити такі особливості феноменології права: феноменологія права — це вид некласичного праворозуміння; феноменологія права розвивається в руслі інтегративної філософсько-правової парадигми; розглядається як підстава від-

родження природного права; предметом феноменології права є рефлексивний опис права і його внутрішнього джерела свідомості; вивчає право як феномен, де право — істина, що пізнається не через усвідомлення її змісту, а через пізнання її обов'язковості, універсальності, імперативності, незаперечності; передбачає інтерсуб'єктивне розуміння права; право є «самоданністю», яке не залежить від логічних умовиводів, що здійснює розум; збагачує право новою методологією дослідження, зокрема феноменологічним методом редукції; стверджує про «переживання» права як нової форми його пізнання; запропонує принцип інтенціональності, який активно формується і направляється свідомістю правового суб'єкта; правосвідомість у феноменології права утворює ті структури і сутності, які на поверхні свідомості перетворюються в морально-правові норми й цінності.

Отже, **феноменологія права** — це вид ірраціоналістичного напрямку у філософії права, що розглядає правові явища як феномени — правові істини, які пов'язані з соціальним досвідом, закріплені в правових нормах і цінностях та утворені правосвідомістю через метод феноменологічної редукції («переживання» права).

Список використаних джерел

1. Честнов И. Л. Правопонимание в эпоху постмодерна. *Правоведение*. 2002. № 2. С. 4–16.
2. Аброчнов А. М. Существование и взаимопереходы рационального и иррационального : дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.01. Нижний Новгород, 2006. 190 арк.
3. Современная буржуазная философия / под ред. А. С. Богомолова, Ю. К. Мельвиля, И. С. Нарского. М. : Высш. школа, 1978. 582 с.
4. Философия / В. С. Стёпин [и др.] ; под общ. ред. Я. С. Яскевич. 3-е изд. Мн. : РИВШ, 2008. 624 с.
5. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права. К. : Ін Юре, 2003. 472 с.
6. Кремень В. Г., Ільїн В. В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції. К. : Книга, 2005. 528 с.
7. Пантькина М. И. Феноменология правовой жизни: методология и социально-философский аспект исследования : дисс. ... д-ра филос. наук : 09.00.11. Екатеринбург, 2010. 356 л.
8. Фостяк Т. А. Феноменологічна настанова Макса Шелера. *Магістеріум. Історико-філософські студії*. 2016. Вип. 65. С. 47–55.
9. Мальшина Н. А. Влияние феноменологии Э. Гуссерля на современную онтологию : дис. ... канд. филос. наук : 09.00.03. Саратов, 2005. 128 арк.
10. Сайфуліна Ю. В. Феноменологічний підхід щодо розуміння права. *Право і суспільство*. 2012. № 1. С. 40–44.
11. Философия / под общ. ред. В. В. Миронова. М. : Норма, 2005. 673 с.
12. Сілаєва Т. О. Філософія. Тернопіль : Астон, 2003. 216 с.
13. Краткий очерк истории философии / под ред. М. Т. Иовчука и др. М. : Мысль, 1971. 790 с.
14. Введение в философию / Фролов И. Т. и др. 3-е изд. М. : Республика, 2003. 623 с.

15. Гриненко Г. В. История философии. М. : Юрайт, 2004. 688 с.
16. Пантыкина М. И. Феноменология права и интегративное правопонимание. *Общественные науки и современность*. 2014. № 3. С. 151–158.
17. Современная западная социология: словарь / Ю. Н. Давыдов, М. С. Ковалева, А. Ф. Филиппов. М. : Политиздат, 1990. 432 с.
18. Юридична енциклопедія : в 6 т. / Ю. С. Шемшученко. Т. 6: Т–Я. К. : Українська енциклопедія, 2004. 768 с.
19. Поляков А. В., Тимошина Е. В. Общая теория права. СПб. : Изд-во СПбГУ, 2005. 472 с.
20. Жданова Г. В. Феноменология права Н. Н. Алексева. *Вопросы философии*. 2016. № 2. С. 45–55.

Надійшла до редакції 01.02.2018

Музыка М. П. Феноменология как поиск новых иррационалистических тенденций в осмыслении права

Исследуется феноменология как вид иррационализма в праве. Рассмотрены наиболее значимые идеи Э. Гуссерля, которые легли в основу феноменологического учения, поскольку он начал ряд новых тенденций в философии, которые впоследствии были заимствованы и философией права. Предложены признаки феноменологии как иррационалистического направления в философии права: феноменология — это начальный этап в философии, который пытался очистить познавательную деятельность от рациональных конструкций, логико-математических принципов; акцентирует внимание на человеке и его индивидуальном сознании, рассматривая его акты «переживания»; подлинность бытия раскрывается только через человеческое самопознание, самопонимание и осознание; мир целиком сводится к субъективному, внутреннему опыту человека; такие свойства сознания как феноменологический опыт, чувственное познание, интуиция являются истинными формами познания; сознание осуществляет интерпретацию феноменов; истинное знание о мире обеспечивается методом феноменологической редукции; феноменологическое переживание возможно лишь через рефлексию, специально направленную на «субъективный опыт».

Установлено, что феноменология права — это вид иррационалистического направления в философии права, который рассматривает правовые явления как феномены — правовые истины, связанные с социальным опытом, закрепленные в правовых нормах и ценностях и образованные правосознанием через метод феноменологической редукции («переживание» права). Выявлены следующие признаки феноменологии права: феноменология права — это вид неклассического правопонимания; феноменология права развивается в русле интегративной философско-правовой парадигмы; рассматривается как основание возрождения естественного права; предметом феноменологии права является рефлексивное описание права и его внутреннего источника сознания; изучает право как феномен, где право — истина, что познается не из осознания ее содержания, а через познание ее обязательности, универсальности, императивности, непререкаемости; предусматривает интерсубъективное понимание права; право есть «самоданностью», которая не зависит от логических умозаключений, осуществляемых умом; обогащает право новой методологией исследования, в частности феномено-

логическим методом редукции; утверждает о «переживания» права как новой формы его познания; предлагает принцип интенциональности; активно формируется и направляется сознанием правового субъекта; правосознание в феноменологии права образует те структуры и сущности, которые на поверхности сознания превращаются в морально-правовые нормы и ценности.

Ключевые слова: феноменология, иррационализм, философско-правовое учение, правопонимание, интенциональность, феноменологическая редукция, правосознание.

Muzyka, M. P. Phenomenology as a Search for New Irrational Tendencies in Understanding the Law

The article investigates phenomenology as a form of irrationalism in law. The most important ideas of E. Husserl, which formed the basis of the phenomenological doctrine, were considered, since he initiated a number of new trends in philosophy, which were subsequently borrowed and by the philosophy of law in particular. The signs of phenomenology as an irrational trend in the philosophy of law are proposed: phenomenology is the initial stage in philosophy, which tried to clear cognitive activity from rational constructions, logical and mathematical principles; it focuses attention on a person and his individual consciousness, considering his acts of «experience»; certainty of existence is revealed only through human self-knowledge, self-understanding and self-awareness; the world is completely reduced to the subjective, internal experience of a person; such properties of consciousness as phenomenological experience, sensory knowledge, intuition are the true forms of knowledge; consciousness carries out the interpretation of phenomena; reliable knowledge of the world is provided by the phenomenological reduction method; phenomenological experience is possible only through reflection, specifically aimed at «subjective experience».

It was stated that phenomenology of law is a kind of irrational trend in the philosophy of law, which deals with legal occurrences as phenomena — legal truths that are related to social experience, are enshrined in legal norms and values and formed by the legal consciousness through the method of phenomenological reduction («experience» of law). Revealed signs of phenomenology of law are: phenomenology of law is a kind of non-classical legal thinking; phenomenology of law is developing in line of the integrative philosophical and legal paradigm; it is considered as the basis for natural law revival; the subject of phenomenology of law is a reflexive description of law and its internal source of consciousness; it studies law as a phenomenon, where law is the truth that is recognized not through awareness of its content, but through knowledge of its necessity, universality, imperativeness, non-contradiction; it involves an intersubjective understanding of law; law is a kind of «self-denial», which does not depend on the logical reasoning exercised by mind; it enriches law with a new methodology of research, in particular, the phenomenological method of reduction; it claims the «experience» of law as a new form of its cognition; it offers the principle of intentionality, which is actively formed and directed by the consciousness of a legal subject; legal consciousness in phenomenology of law forms those structures and entities that are transformed into moral and legal norms and values on the surface of consciousness.

Keywords: phenomenology, irrationalism, philosophical and legal doctrine, legal thinking, intentionality, phenomenological reduction, legal consciousness.